

УДК 791.633-051(477)

© Ігор Коляда (Київ)

РОЛЬ О. ДОВЖЕНКА У ФОРМУВАННІ ТА СТАНОВЛЕННІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО ЯК КІНОРЕЖИСЕРА

У статті, висвітлюючи факти з біографії відомого поета, кінорежисера та кіносценариста й актора М.Вінграновського, здійснено спробу проаналізувати роль і впливи на формування його особистості як кінорежисера відомого українського кіномитця О. П. Довженка. Автором проаналізовано особливості педагогіки О. Довженка, розкрито особливості організації митцем навчально-виховного процесу на кінорежисерському курсі; доповнено новими фактами біографії, як О. Довженка, так і М. Вінграновського.

Ключові слова: кіномистецтво, кінорежисура, кіносценарист, кіномистецька педагогіка, кінотворчість, творчий пошук

Ihor Koliada (Kyiv)

THE ROLE OF O. DOVZHENKO IN THE FORMATION AND BECOMING OF M. VINGRANOVSKYI AS A FILM DIRECTOR

Abstract. *In the article «The role of O. Dovzhenko in the formation and becoming of M. Vingranovskyi as a film director» I. Koliada highlights facts from biography of the outstanding poet, film director, scriptwriter and actor M. Vingranovskyi; was made an attempt to analyze the role of influence on the formation of his personality as a film director, prominent Ukrainian filmmaker O. P. Dovzhenko. The autor analyzes the peculiarities of pedagogy of O. Dovzhenko, reveals the peculiarities of organization as an artist of the educational process at the film director's course; were supplemented with new facts the biographies of both O. Dovzhenko and M. Vingranovskyi.*

Keywords: *cinema art, film direction, scriptwriter, cinema art pedagogy, film creativity, creative search.*

Націокультурний розвиток на сучасному етапі державотворення в Україні потребує таких моральних авторитетів, життя і активна громадська позиція яких стала б взірцем служіння ідеалам незалежності і свободи для молодого покоління українців. У цьому контексті суспільно значимим і науково важливим є вивчення та висвітлення різних аспектів біографій видатних українців, що своїм життям, творчістю утверджували ідеали української нації. До таких митців належать О. Довженко і М. Вінграновський. Актуальність нашої праці полягає у подальшому дослідженні ролі О. Довженка у вихованні плеяди українських митців, які своєю творчістю утверджували національну самосвідомість пересічних українців в умовах радянського тоталітаризму з його політикою формування нової спільноти та відмови від своєї національної самобутності. Серед цих митців почесне місце посідає М. Вінграновський, аналіз життя, творчості, громадсько-політичної діяльності якого ще потребує комплексного дослідження як у біографістиці, так і у просопографічному аспекті.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у спробі деякої реконструкції біографії М. Вінграновського, розкриття ролі О. Довженка у становленні його як кінорежисера та кіносценариста, у подальшому розвитку довженківствознавства.

Окремі аспекти окресленої нами проблеми відображено у дослідженнях А. Афоніна¹, О. Безручко², М. Лазарука³, С. Тримбача⁴ та ін.

Доля – поняття, яке позначає наперед визначений перебіг подій у житті людини або розвитку суспільства. В українській мові слово «доля» використовується також для опису історії життя людини, того, що їй судилося пережити⁵.

Доля. Хтось у неї вірить, хтось ні, дехто намагається передбачити. Чи визначена доля людини задалегідь? Чи можемо ми щось змінити? Якщо доля людини справді задалегідь вирішена, то чому перед людиною завжди постає потреба вибору? Треба також відзначити, що вибір цей не завжди є легким. Як би там не говорили, але багато в чому сама людина все таки визначає свою долю тоді, коли вона все ж може вибрати. Але ж часто буває, що з нами стається випадковість, яка визначає наше майбутнє.

Великі поети мають свою долю, однак тільки у тому разі, коли знаходять своє місце в традиції. У випадку М. Вінграновського вона мала ймення Довженка – і це було цілковите попадання: валентність учителя й учня багато в чому збігалися. По війні, по історії з кіноповістю «Україна в огні», засудженої Сталіним, митець не мав права жити і працювати в Україні. Він мусив служити системі і смерть вождя мало що змінила у його долі. Однак у 1955-му, за рік до смерті, Довженкові дозволяють набрати у ВДІКу, в Москві, курс майбутніх режисерів. А М. Вінграновський цього ж року вступає до Київського театрального інституту⁶.

Микола Вінграновський народився 7 листопада 1936 р. в селянській родині на Миколаївщині. Його батько, Степан Миколайович Вінграновський, був уродженцем села Кумарі (Первомайський район, Миколаївська область), а на життя заробляв столярюванням. Мати, Зінаїда Олексіївна (в дівочтві Садовніченко), походила з містечка Велика Корениха Одеського повіту Херсонської губернії (нині частина міста Миколаєва). Він був другою дитиною в сім'ї. Всього у Степана та Зінаїди Вінграновських було четверо дітей.

Роки дитинства малого Миколи припали на одні з найтрагічніших періодів в історії України: сталінська модернізація з її Голодомором (1932 – 1933 рр.), роки Другої світової, що прокотились українським степом, полишивши у пам'яті п'яти – восьмилітнього хлопчика артилерійські обстріли, відсутність батька, побутові труднощі, які, як зазначає М. Лазарук, потім стануть основою багатьох його поетичних творів. Вічним нагадуванням про війну стане і каліцтво малого Миколки. Як стверджували сучасники митця, його травма стала наслідком необережного поводження із покинутими (чи нездетонованими) залишками боєприпасів. Вибухом йому відірвало мізинець правої руки⁷.

Саме у шкільні роки у ньому спалахнула мрія стати поетом і артистом, про що він неодноразово заявляв батькам і друзям⁸.

1955 р. ця мрія здійснилася. У мемуарному нарисі «Рік з Довженком» він описує, як їхав до Києва, як складав іспити, як повернувся додому, на рідну Миколаївщину – із вступних іспитів з перемогою. «Дорога від нашої хати до Київського театрального інституту пролягала між скіфськими могилами по старому чумацькому шляху з Криму на Чернігів. З новим коричневим магазинним чемоданом я вийшов на ту дорогу, на її сухий світанковий асфальт»⁹. Київ справив сильне враження на юнака. Шумний, багатолюдний, метушливий. Велике скупчення людей було незвичним для сільського хлопця. «У Києві стало страшнувати: на рядових вулицях людей було більше, ніж недільними днями на базарі в Умані і навіть у Саврані... Та що найбільше мучило – сам інститут: затиснута несміла будова в три поверхи сиділа на овочевому магазині. З магазину пахло, чим і належить пахнути з овочевого магазину, а в коридорах інституту пахтіли духи і пудра солідних батьків, чії діти за нумерованими дверима аудиторій відстоювали своє право служити Мельпомені. Жаль було тих, що не пройшли на перших турах. Вони нагадували глушену рибу. Під кінець складання екзаменів моє економічне становище впало нижче рівня слаборозвинутих країн. Гроші на дорогу додому недоторканно лежали в кишені і обпалювали мою душу. До того ж я соромився обідати в їдальнях: людей багато, – здавалось, усі дивляться на тебе... Та перед останнім екзаменом я був порятований: у прибиральниці нарвав на руці палець, і мити підлогу в гуртожитку взявся я. За це одержав «гонорар»: кавун, оселедець, а хліб – скільки з'їси. Одне слово, на останній екзамен я прийшов у бойовій поготові. Викликають. За столами – знайомі обличчя викладачів, які, здавалось, нічим поганим не загрожували. Складали ми етюд. В коридорах було чути: «найнайнайважливіший екзамен». Мені випав Чарлі Чаплін. Треба було зіграти глядача, який дивиться в кінотеатрі фільм Чапліна. Якось я чув від своєї мами, що до війни був такий дуже смішний артист Чаплін. Якщо смішний, то мені, глядачеві, належно сміятися. Та по очах приймальної комісії я побачив, що цей етюд давали уже не одному абітурієнту. Роздумувати було ніколи, я сів на стілець, покліпав очима перед уявним кіноекраном і «заснув». З кожною хвилиною сон мого персонажа міцнів, в уявному залі знімалась буря, на неї я, не розплющуючи очей, намагався відповідно реагувати і, разом з тим, дивився і далі свій сон натомленої людини. Отже, поставили мені п'ятірку, і в той день 1955 року я став студентом акторського факультету Київського театрального інституту»¹⁰.

Успішно склавши вступні іспити, юнак повернувся додому на невеликі канікули. Успіх сина став гордістю батьків. Але селяни-трударі не звикли демонструвати своїх емоцій. Батько Миколи – фронтовик довго розглядав документ, що сповіщав про прийняття до вузу. Його вразило «надруковане

на машинці «державними літерами» його прізвище. Уперше в житті він побачив своє прізвище, надруковане такими літерами. Батько всміхнувся. Він відсунув диню, встав, підніс довідку до лампи, прочитав своє прізвище тихо, по складах ще раз, подумав і запитав: «Як там Київ?»¹¹.

Микола Вінграновський вступив на акторський відділ до Київського державного інституту театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого (нині Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого), проте менш ніж за два тижні продовжив навчання у майстерні режисерів художнього фільму під керівництвом О. П. Довженка у Всесоюзному державному інституті кінематографії (ВДК, нині Всеросійський державний університет кінематографії ім. С. А. Герасимова)¹².

Студент-першокурсник був у захваті від Києва. Він сам опише це так: «Київ першого студентського вересня став для мене столицею світу, захоплюючих лекцій, репетицій, футболу, кавунів і віршів»¹³. Навчання давалося Миколі Вінграновському легко, і тому вже в середині вересня, за порадою старших товаришів, він записується ще й на режисерські курси і починає навчатися на двох факультетах одночасно. Незважаючи на різницю у віці (на режисерському факультеті навчалися більш старші курси), студенту М. Вінграновському вдається знайти тут своє місце та влитися в колектив. Першокурсник М. Вінграновський ще не встиг набрати студентської ходи, як його викликали до кабінету ректора. А там сидів О. Довженко. Поява у Києві Олександра Петровича була не випадковою. У 1950-х рр. у столиці України не було вищого спеціалізованого навчального закладу з кінематографії. Тому Олександр Петрович закликав сприяти вступу та навчанню молодих українських режисерів у ВДК, який того часу був єдиним кінематографічним інститутом у Радянському Союзі: «Треба теж подбати, щоб у московському виші 3 – 4 особи на кожному курсі вчилися, щоб Україна мала режисуру виховану, яка б жила інтересами народу, знала його характер, натуру, національне обличчя народу»¹⁴. Саме тому у вересні 1955-го, уже після початку навчального року Олександр Довженко в кабінеті ректора КДТІ знайомився з українськими студентами, «розмовляв, просив їх зіграти якийсь епізод»¹⁵. Подивитися на незвичайного хлопця з південних степів О. Довженкові порадив педагог, заступник директора інституту Іван Чабаненко, котрий взяв його до себе на курс. Майстер побачив розірвані, але акуратно зшиті мідним проводом балетки почервоного студента, і розпочалася бесіда, яка найменше походила на іспит: з якої родини, скільки людей, чи є в селі коні і скільки, а закінчився іспит питанням, чи болять п'ятки у хлопця. П'ятки в такому взутті, певна річ, боліли¹⁶. «Досвідчене режисерське око одразу узріло балетки з під'язаними дротом підметками, голодний блиск очей... попросив прочитати щось із того, що читалось на вступних екзаменах. Микола прочитав розділ із Шевченкових «Гайдамаків» – «Гонту в Умані». О. Довженко, поза всяким сумнівом, мав педагогічний хист – він виявлявся хоча б у здатності почути, вгадати талант. Задоволений виступом молодого українця О. Довженко, незважаючи на аргументований протест ректора інституту, заявив, що забирає талановитого актора з собою в Москву. «Одразу потому Довженко «рвучко встав, упала на підлогу з дивана його палиця, встав і враз зміненним, різким, беззаперечним, владним голосом сказав, що забирає мене з собою в Москву, в кіноінститут»¹⁷.

Студентські роки юнака-першокурсника М. Вінграновського припали на «Хрущовську відлигу», коли після сталінських років терору та репресій молоде покоління, повіривши компартійним гаслам про те, що «нинішнє покоління радянських людей буде жити при комунізмі», сформувало собою новий феномен – покоління «шістдесятників». О. Довженко не залишився осторонь цих процесів. «У 1955 році – по двох роках після Й. Сталіна – прийшла Хрущовська «відлига» й в її політичному потеплінні Олександр Петровичу якби знов прочинилися двері в кінематограф. Тепер, після розвінчання Сталіна Микитою Хрущовим, маючи з Хрущовим товариські стосунки, що виникли ще на фронті, в Довженка з'явилась надія на політичну реабілітацію і повернення в Україну, з якої він був змушений виїхати до Москви у 1933 р. А повертатися в Україну було з чим – під ту саме пору Довженко написав кіносценарій «Поєма про море». Йому, нарешті, дозволили мати учнів – набрати свій власний курс у кіноінституті. То була мрія Довженка і він набрав курс, що складався з 23 молодих людей, різних національностей, серед них і двоє українців – Лариса Шепітько і Ролан Сергієнко»¹⁸. Уже через кілька днів отримав телеграму, якою О. Довженко його викликав на навчання до Москви. Повідомлення викликало сильні емоції у М. Вінграновського, та й загалом, це стало знаковою подією для всього інституту. «У бібліотеці на столі лежала телеграма: мій Довженко

кликав мене до себе в Москву... Попливли по небу непорушні хмари! Ой, – сказала секретарка, – якби в цю хвилину бачив тебе твій Довженко!..» Майбутні розповнілі заслужені і народні артисти, а поки що мої однокурсники проводжали мене з виноградом у руках і сміялися на диво голосно, ніби я їхав на міжнародний фестиваль», – пригадував згодом Микола Степанович¹⁹.

Отак Микола Вінграновський опинився у ВДК, на курсі О. Довженка, де вже вчилися Ролан Сергієнко і Лариса Шепітько з України, грузин Отар Іоселіані, узбек Латіф Файзієв та інші майбутні знаменитості. Як і в Київському театральному інституті, у ВДК М. Вінграновський з головою поринає у студентське життя. У нього не виникає проблем з навчанням, захоплюється спортом та спілкуванням з ровесниками. «Вчився я легко, з нальоту, спав на голій сітці, без матраца і ковдри, але хтось доніс, і Олександр Петрович «узяв мене в роботу»: і за дівчат, і за куріння, тільки про футбол нічого не казав»,²⁰ – згадуватиме М. Вінграновський про цей період. «Протягом цих п'яти років у Москві він навіть на лекціях відповідав українською мовою і не промовив жодного слова російською, – згадує Михайло Циба з Луганщини, що вчився на сценариста. – До мови Микола ставився з величезною повагою і ревністю. Він ніколи не балаганив, не кричав і не розмахував руками. Але мав напихаті одне вбивче слово, яке вживав так дошкульно, як бджола, що запускає жало в спітніле тіло свого ворога. Це було слово «пшоно». Як він його вимовив, це все одно, що прозвучало рішення суду, яке оскарженню не підлягає». «Усі його любили й думали, що іншої, окрім рідної мови, він не знає, – додає сценарист Євгенія Рудих. – Тому й говорить своєю, щоб не користуватися суржилом. Щоправда, дехто з росіян чи кіномитців із республік його не зовсім розумів і просив розтлумачити якесь слово чи вираз. Він це пояснював своєю ж такою мовою, але іншими словами, і це влаштовувало співрозмовника»²¹.

Навчання було насиченим та різноплановим. Крім традиційних гуманітарних дисциплін, студент М. Вінграновський, вже з першого курсу ВДК здобуває вузькоспеціалізовані фахові знання, які активно використовуватиме в своїй майбутній професії, – креслення мізансцен, написання сценаріїв та розкадровок, гра на сцені. Особливе місце у цьому процесі навчання відігравав курс, який читав особисто Олександр Петрович Довженко. Викладаючи свій курс кінематографістики, він намагався його читати не формально, а розвивати в студентах новий, творчий тип мислення. Темою лекції могли виступати природні явища чи об'єкти довкілля. Активно практикувалися позааудиторні заняття, іноді О. Довженко ініціював поїздки за місто, на природу: «Він любив і вмів говорити. І зараз, згадуючи ті лекції, розумієш, що вони не були лекціями в специфічному сенсі. Довженко не вчив – Довженко відкривав»²². «І ось о дев'ятій нуль-нуль в аудиторію увійшов Довженко зі своїми асистентами. Всі встали... Довженко розглядав кожного свого учня окремо... Довженко підійшов до вікна і, ніби охоплюючи щось руками, сказав, що на тому тижні приїхав з України: тихими осінніми рухами він став нам показувати каховські береги і саму Каховку. Довженко говорив про будівельників і птахів, бульдозери і велику воду. Довженко говорив про комунізм. Комунізм був його любов'ю й надією. Довженко говорив про світогляд. Про науку мислення, про почуття, народи, час. Він був зачарований. Він був у полоні Каховки, її людей, повітря, Дніпра, грандіозного наступу на посушливі степи. Його душа, його талант, фантазія належали великому перетворенню Півдня України. Каховка повернула Довженкові молодість. Минула година, друга... Крім новизни думок, несподіваної і стрімкої образності, чарівності, Довженко володів ще якимсь чудодійним гіпнозом оповідача...»²³ – згодом поділиться своїми враженнями у автобіографічній повісті «Рік з Довженком» Микола Вінграновський. Про особливості Довженківського впливу на своїх учнів Олесь Гончар зазначав: «Доводилося не раз зустрічати учнів Довженка, тих, кому випало щастя бувати на його лекціях у Москві, кому він дарував години своїх розкішних імprovізацій... Довженка знали як людину бурхливої вдачі, він мав справді розкуту уяву, що єднала сучасне з вічним. Однак у творчому процесі і це теж було повчальним – він умів дисциплінувати себе, йому притаманні були безжальна вимогливість, гостре чуття міри і смаку, що є зрештою свідченням високої естетичної культури»²⁴.

Характерною особливістю О. Довженка як педагога, відзначає О. Безручко, було, в першу чергу, знайти одностудентів, не бездумних adeptів, а братів по мистецькому духу, тому так прискіпливо Олександр Петрович добирав учнів, яким багато розповідав про себе, аналізував свою творчість і життя, аби роз'яснити власні мистецькі й загальнолюдські позиції. Для О. Довженка було дуже важливо бути перед учнями собою справжнім, адже навчаючи інших, Олександр Петрович, який

був схильний до самоаналізу, бажав розібратися в самому собі й у своїй творчості, привести до ладу свій внутрішній світ, свій мікрокосмос²⁵. О. Довженко постійно привчав студентів – майбутніх режисерів бачити красу. «Мистецтво, в якому немає краси, – погане мистецтво. Коли краса зникає з твору або зовсім не відвідала його і автор раптом відчує, що ангели залишили його душу, марні тоді всі його сподівання»²⁶.

Однією із характерних особливостей педагогічної методи О. Довженка було навчання учнів на власній творчості. Він любив читати власні сценарії перед студентами²⁷. Але навіщо, в чому сенс такого типу навчання? Розгадку знайшли у словах самого О. Довженка, який на одній з лекцій у ВДІКу сказав: «Дозвольте зачитати один уривок для кращої характеристики однієї з неодмінних рис режисера, на мій погляд, найголовніших, а саме – відчування режисером краси»²⁸. Дилему між красою і правдою О. Довженко розв'язував таким чином: «Пригадується мені одна фраза Анатолія Франса: «Якби переді мною стояла дилема вибору між правдою і красою, я, мабуть, узяв би красу, тому що вона ближча до істини, ніж гола правда, і вона для митця є справжнім учителем життя»²⁹. В одному листі Віктору Іванову О. Довженко писав: «...Любіть природу, хороше товариство, уникайте всього, що вас може дратувати. Думаючи про правду і дбаючи про неї, віддавайте перевагу красі, – вона величніша за правду і часом потрібніша в мистецтві... бо вмщує в собі і правду, як частку... Спрямуйте на се надалі і свою творчість»³⁰. О. Довженко досяг великих успіхів у мистецтві, як підкреслює О. Безручко, тому, що працював на рівні емоцій³¹ – він не знімав фільми, він жив ними, віддаючи всі свої сили без останку: «Я не думаю, я хвилююсь. Оце хвилювання, що червоною ниткою проходить крізь усі мої роботи, властиве мені і понині»³². Тому головним у педагогічній методи Олександра Петровича, як слушно підмітив О. Безручко, було навчити своїх учнів «хвилюватися», «вкладати у власні твори максимум власних емоцій, наснаги й теплоти серця»³³. «Там, де немає боротьби людських пристрастей, – немає мистецтва. Для того, щоб хвилювати глядача, треба не тільки артистам, треба автору бути схвилюваним. Для того, щоб радувати, просвітлювати щиросердечний світ глядача і читача, треба нести просвітленість у своєму серці і правду життя піднімати до рівня серця, а серце нести високо»³⁴.

Проте Доля подарувала окриленому студенту М. Вінграновському лише мить спілкування з Генієм, які приходять лише раз у століття. «Не стало і нашого Вчителя – ми провчилися в нього один лише рік – 25 листопада 1956 р. важко хворий на серце Олександр Петрович раптово помер. Було Довженкові 62 роки...»³⁵.

По закінченні ВДІКу (Довженків курс забрав собі Михайло Чаурелі), М. Вінграновський, отримавши призначення на Київську кіностудію, яку поійменовано віднедавна іменем його Вчителя, 1960 р. разом зі своїм побратимом Роланом Сергієнком поверталися до української столиці, міста, до якого так прагнув і до якого так і не довелося повернутися їхньому Вчителю ні при житті, ні поки що після смерті.

Упродовж всього життя М. Вінграновський вважав, що «усім, або майже усім, чого я досяг як кінорежисер і як письменник, я зобов'язаний своєму вчителю, тій школі, яку він мені дав. Без школи – нема таланту»³⁶.

Отже, О. Довженко заохочував молодих митців до самовдосконалення і творчого зростання: «Режисурі слід вчитися все життя... найголовнішою нашою школою мусить стати саме життя»³⁷. Духовне спілкування з Кіномайстром значно розширювало межі знань майбутнього кінорежисера, кіносценариста та актора М. Вінграновського і непомітно переростало в незабутні уроки поезії нової доби.

¹ На екранах України (Київ), 1969, 23 серп., с. 2.

² О. Безручко, *Витоки творчої діяльності видатного українського кінематографіста і поета М.С. Вінграновського* [Modern Art], in «Сучасне мистецтво», Київ, 2016, Вип. 12, с. 43-46.

³ М. Лазарук, *Микола Вінграновський. Степовий Сварог. Есе про незабутні мандри Україною з Миколою Вінграновським* [Nikolai Vigranovsky. Steppe Svarog. Essays about unforgettable wanderings of Ukraine with Mykola Vyngranovsky], Київ, Фоліо, 2009, 185 с.

⁴ С. Тримбач, «Я плачу сліпими сльозами...» [I cry with blind tears ...], in «Україна молода», 2004, Вип. № 157, електронний ресурс, режим доступу: <http://archive.nddiuvi.org.ua/fulltext.html?id=1201>

⁵ Доля – поняття, яке позначає наперед визначений перебіг подій в житті людини або розвитку

супільства [Fate – a concept that denotes a predetermined course of events in human life or the development of society], електронний ресурс, режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BB%D1%8>

⁶ С. Тримбач, «Я плачу сліпими сльозами» ..., режим доступу: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.htm?id=1201>.

⁷ Маршал Вінграновський. Книга про поета (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) [Marshal Vigranovsky. The book about the poet (memoirs, essays, letters, interviews)], Київ, Ярославів Вал, 2011, с.93.

⁸ М. Лазарук, Микола Вінграновський, с. 78.

⁹ М. Вінграновський, *Вибрані твори: У 3 т. Т. 3* [Selected Works: in 3 vol. Vol. 3.], Тернопіль, Богдан, 2004, с. 342.

¹⁰ М. Вінграновський, *Вибрані твори: У 3 т. Т. 3*, с. 342.

¹¹ М. Вінграновський, *Вибрані твори: У 3 т. Т. 3*, с. 342.

¹² О. Безручко, *Витоки творчої діяльності*, с. 43.

¹³ М. Вінграновський, *Вибрані твори: У 3 т. Т. 3*, с. 342.

¹⁴ О. Безручко, *Витоки творчої діяльності*, с. 44.

¹⁵ М. Вінграновський, *Вибрані твори: У 3 т. Т. 3*, с. 403.

¹⁶ М. Вінграновський, *Вибрані твори* [Selected Works], Київ: Дніпро, 2004, с. 768.

¹⁷ С. Тримбач, «Я плачу сліпими сльозами...»..., режим доступу: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.htm?id=1201>.

¹⁸ М. Вінграновський, *Хто і що для мене незалежність*, ..., режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/hto-i-shcho-dlya-mene-nezalezhnist-ukrayini>

¹⁹ М. Вінграновський, *Вибрані твори: У 3 т. Т. 3*, с. 347.

²⁰ М. Вінграновський, *Вибрані твори: У 3 т. Т. 3*, с. 350.

²¹ О. Гандзій, *Протягом п'яти років у Москві не промовив жодного слова російською мовою* [For five years in Moscow, he has not spoken a single word in Russian] in «Країна», 2016, 8 листопада 2016 р., електронний ресурс, режим доступу: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_protuyagom-pyati-rokiv-u-moskvi-ne-promoviv-zhodnogo-slova-rosijskoju-movoyu/733581

²² М. Вінграновський, *Вибрані твори: У 3 т. Т.3*, с. 347.

²³ М. Вінграновський, *Вибрані твори: У 3 т. Т.3*, с. 348.

²⁴ О. Гончар, *Від Сосниць до планети* [From Sosnitsy to the planet], in «Довженко і світ: творчість О. П. Довженка в контексті світової культури, С. П. Плачинда», Київ, 1984, с. 8.

²⁵ О. Безручко, Самоаналіз як важливий елемент педагогічного методу О. Довженка [Self-analysis as an important element of the pedagogical method O. Dovzhenko], in «Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових праць», А. Г. Гудманяна. О. Г. Шостак, Київ, Талком, 2017, с. 14-16.

²⁶ О. Довженко, *Твори: В 5 т. Т. 4. Статті, виступи, лекції* [Writings: in 5 vol. Vol. 4. Articles, speeches, lectures]. Київ, Дніпро, 1984, с. 227.

²⁷ О. Безручко, *Самоаналіз як важливий*, с. 14-16.

²⁸ О. Довженко, *Твори: В 5 т. Т. 4. Статті*, с. 287.

²⁹ О. Довженко, *Твори: В 5 т. Т. 4. Статті*, с. 231.

³⁰ Л. Новиченко, *Полум'яне життя. Спогади про Олександра Довженко* [Flaming life. Memories of Alexander Dovzhenko], Київ, Дніпро, 1973, с. 395.

³¹ О. Безручко, *Самоаналіз як важливий*, с. 14-16.

³² О. Довженко, *Твори: В 5 т. Т. 4. Статті*, с. 199.

³³ О. Безручко, *Самоаналіз як важливий*, с. 14-16.

³⁴ Александр Довженко. Кинорежиссер, писатель, художник [Alexander Dovzhenko. Film director, writer, artist] Ю. Солнцева, Москва, 1972, с. 148.

³⁵ М. Вінграновський, *Хто і що для мене незалежність* ..., режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/hto-i-shcho-dlya-mene-nezalezhnist-ukrayini>

³⁶ Ленінська молодь (Львів), 11 лютого 1978.

³⁷ Т. Левчук, *Тому що люблю: Спогади кінорежисера* [Because I love: Memoirs of the film director], Київ, Мистецтво, 1987, с. 55.

Reference

1. Na ekranakh Ukrainy (Kyiv), 1969, 23 serp., s. 2.
2. О. Bezruchko, Vytoky tvorchoi diialnosti vydatnogo ukrainskoho kinematohrafista i poeta M.S. Vinhranovskoho [Modern Art], in «Suchasne mystetstvo», Kyiv, 2016, Vyp. 12, s. 43-46.
3. М. Lazaruk, Mykola Vinhranovskiy. Stepovyi Svaroh. Ese pro nezabutni mandry Ukrainoiu z Mykoloiu Vinhranovskym [Nikolai Vigranovsky. Steppe Svarog. Essays about unforgettable wanderings of Ukraine with Mykola Vyngranovsky], Kyiv, Folio, 2009, 185 s.

4. S. Trymbach, «Іа plachu slipymy slozamy...» [«I cry with blind tears ...»], in «Ukraina moloda», 2004, Vyp. № 157, elektronnyi resurs, rezhym dostupu: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=1201>
5. Dolia – poniattia, yake poznachaie napered vyznachenyi perebih podii v zhytti liudyny abo development of society [Fate – a concept that denotes a predetermined course of events in human life or the development of society], elektronnyi resurs, rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BB%D1%8>
6. S. Trymbach, «Іа plachu slipymy slozamy» ..., rezhym dostupu: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=1201>.
7. Marshal Vinhranovskiy. Knyha pro poeta (spohady, esei, lysty, intervii) [Marshal Vigranovsky. The book about the poet (memoirs, essays, letters, interviews)], Kyiv, Yaroslaviv Val, 2011, s.93.
8. M. Lazaruk, Mykola Vinhranovskiy, s. 78.
9. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory: U 3 t. T. 3 [Selected Works: in 3 vol. Vol. 3.], Ternopil, Bohdan, 2004, s. 342.
10. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory: U 3 t. T. 3, s. 342.
11. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory: U 3 t. T. 3, s. 342.
12. O. Bezruchko, Vytoky tvorchoi diialnosti, s. 43.
13. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory: U 3 t. T. 3, s. 342.
14. O. Bezruchko, Vytoky tvorchoi diialnosti, s. 44.
15. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory: U 3 t. T. 3, s. 403.
16. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory [Selected Works], Kyiv: Dnipro, 2004, s. 768.
17. S. Trymbach, «Іа plachu slipymy slozamy...»..., rezhym dostupu: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=1201>.
18. M. Vinhranovskiy, Khto i shcho dlia mene nezalezhnist, ..., rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/hto-i-shcho-dlya-mene-nezalezhnist-ukrayini>
19. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory: U 3 t. T. 3, s. 347.
20. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory: U 3 t. T. 3, s. 350.
21. O. Handzii, Protiahom piaty rokiv u Moskvi ne promovyv zhodnogo slova rosiiskoiu movoiu [For five years in Moscow, he has not spoken a single word in Russian] in «Kraina», 2016, 8 lystopada 2016 r., elektronnyi resurs, rezhym dostupu: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_protyagom-pyati-rokiv-u-moskvi-ne-promoviv-zhodnogo-slova-rosijskoyu-movoyu/733581
22. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory: U 3 t. T.3, s. 347.
23. M. Vinhranovskiy, Vybrani tvory: U 3 t. T.3, s. 348.
24. O. Honchar, Vid Sosnytsi do planety [From Sosnitsy to the planet], in «Dovzhenko i svit: tvorchist O. P. Dovzhenka v konteksti svitovoi kultury, S. P. Plachynda», Kyiv, 1984, s. 8.
25. O. Bezruchko, Samoanaliz yak vazhlyvyi element pedahohichnoho metodu O. Dovzhenka [Self-analysis as an important element of the pedagogical method O. Dovzhenko], in «Natsionalna identychnist v movi i kulturi: zbirnyk naukovykh prats», A. H. Hudmaniana. O. H. Shostak, Kyiv, Talkom, 2017, s. 14-16.
26. O. Dovzhenko, Tvory: V 5 t. T. 4. Statti, vystupy, lektsii [Writings: in 5 vol. Vol. 4. Articles, speeches, lectures]. Kyiv, Dnipro, 1984, s. 227.
27. O. Bezruchko, Samoanaliz yak vazhlyvyi, s. 14-16.
28. O. Dovzhenko, Tvory: V 5 t. T. 4. Statti, s. 287.
29. O. Dovzhenko, Tvory: V 5 t. T. 4. Statti, s. 231.
30. L. Novychenko, Polumiane zhyttia. Spohady pro Oleksandra Dovzhenko [Flaming life. Memories of Alexander Dovzhenko], Kyiv, Dnipro, 1973, s. 395.
31. O. Bezruchko, Samoanaliz yak vazhlyvyi, s. 14-16.
32. O. Dovzhenko, Tvory: V 5 t. T. 4. Statti, s. 199.
33. O. Bezruchko, Samoanaliz yak vazhlyvyi, s. 14-16.
34. Aleksandr Dovzhenko. Kynorezhysser, pysatel, khudozhnyk [Alexander Dovzhenko. Film director, writer, artist] Yu. Solntseva, Moskva, 1972, s. 148.
35. M. Vinhranovskiy, Khto i shcho dlia mene nezalezhnist ..., rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/hto-i-shcho-dlya-mene-nezalezhnist-ukrayini>
36. Leninska molod (Lviv), 11 liutoho 1978.
37. T. Levchuk, Tomu shcho liubliu: Spohady kinorezhysera [Because I love: Memoirs of the film director], Kyiv, Mystetstvo, 1987, s. 55.